

FERNANDO DE LOS RIOS I ANDORRA

Per la Mare de Déu del Pilar de fa un segle, que es diu de pressa, **Fernando de los Ríos Urruti** (1879-1949) va publicar al diari *El Sol* de Madrid un escrit, en quatre parts, per fer conèixer un exòtic i desconegut país: **Andorra**. Com ell diu en l'inici de la primera entrega:

...Andorra es para los más de los españoles un país imaginario, cuya existencia real apenas si se atreve uno a afirmar... La República de Andorra era a nuestros ojos tan diminuta, que a ello atribuíamos el que nuestros sentidos no lograsen captar una faz de su realidad... un pueblo que, por causas no del todo esclarecidas, ha quedado como un pequeño islote en la Europa occidental, del propio modo que perduran en determinados lugares variedades animales extinguidas en el resto del planeta¹...

Com es veu la ignorància sobre el nostre país ve de lluny i no debades l'aura de misteri que l'envolta ha estat excusa per fer-lo servir d'escenari d'obres de ficció sense tenir massa idea de com és. Recordem, sense anar més lluny, com, el 2003, **Dan Brown** en el **Codi Da Vinci**² situa a l'albí **Salas** en una presó d'una Andorra que descriu àrida i, tant de bo, amb estació de tren. I el 2012, **Marco Marsullo**³ més encertat -possiblement pel concís del comentari- en **Atletico Minaccia Football Club** troba a l'entrenador **Jose Mourinho** en un retir daurat "...sui Pirenei, a millescinquecento metri sul livello del mar..."

En tot cas, d'aquella interessant iniciativa de l'acadèmic espanyol ens vam assabentar a través de **Josep M. Vila** soci andorrà de **Leonardo Fernández Troyano** nebot de **Fernando de los Ríos**. **Leonardo Fernández** és un insigne enginyer, fill d'un referent d'aquesta disciplina com **Carlos Fernández Casado** (1905-1988). L'estudi professional de tan excepcional nissaga té obra per arreu i, a casa nostra, han signat, amb els companys locals, el ponts d'Anyós, de París, de Madrid, de Lisboa o la nova rotonda a Escaldes-Engordany.

¹ F. De los Rios, *El Sol*, 31.08.1918.

² D. Brown, *El Codigo Da Vinci*, Planeta, Barcelona, 2003.

³ M. Marsullo, *Atletico Minaccia Football Club*, Euinaudi, Torino, 2012.

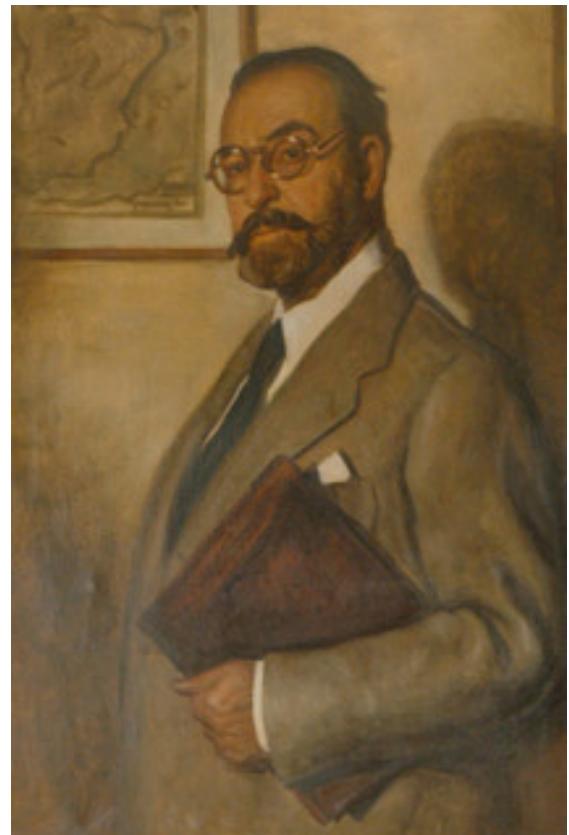

Visió inferior de la rotonda sobre el Valira del Nord a Escaldes-Engordany, 2014. Font: cfcls.com

Els articles comentats es publicaren durant quatre dissabtes entre l'estiu i la tardor de 1918, concretament el 31 d'agost, el 7 i 14 de setembre i el 12 d'octubre en la secció **Derecho y Legislación** que ocupava la contraportada⁴. Venia a ser com un suplement cultural on cada dia de la setmana es tractava una temàtica. Així els diumenges tocava **Pedagogía e Instrucción pública**; dimarts, **Biología y Medicina**; el dimecres, **Ciencias Sociales y Económicas**; dijous; **Historia y Geografía** i, finalment, divendres, **Ingeniería y Arquitectura**. El 1920 **De los Ríos** recopilarà els articles amb algun retoc en el llibre **Vida e Instituciones del pueblo de Andorra. Una supervivencia señorial**.

El Sol va ser un diari fundat el 1917 per l'empresari **Nicolás M. de Urgoiti** amb la clara vocació d'impulsar el reformisme a Espanya fet que l'apropava als moviments obres i especialment **al partit Socialista**. Contar des de l'inici amb la col·laboració de **José Ortega y Gasset**, que va deixar **El imparcial** per sumar-se a la causa. El van seguir noms rellevants de la vida política i artística espanyola com el futur president de la República **Manuel Azaña** o l'escriptor **Ramón J. Sender**. Les preocupacions del diari es podien copsar a través dels apartats en que s'estructurava on no faltaven la dedicada a **Conflictos Obreros**, per cobrir les notícies dels treballadors o **La región Catalana**, amb el subtítol, **Crónicas, telegramas e informaciones de nuestros redactores en Cataluña**. El nivell dels articulistes i el fet de no voler donar informació ni de la crònica negra ni de la rosa ni dels jocs d'atzar ni de tauromàquia no el va fer massa popular. De fet, el 1920 **Urgoiti**, com a bon empresari, va treure el diari **La Voz** per cobrir la demanda d'aquestes notícies. Acabava la guerra civil (1936-39) el diari va ser confiscat i passar a editar el diari **Arriba**.

Cal dir que és una delícia llegir qualsevol dels articles que durant una dècada ompliren les planes del **El Sol**, no només per la qualitat dels textos, pura literatura, sinó per la finor de les anàlisis. A tall d'exemple poden repassar l'article del mateix **Fernando de los Ríos** del 24 d'agost d'aquell any titulat **El Nacionalismo Catalán** on fa una acurada cronologia d'aquest moviment polític, al que descriu com un fet i no com una doctrina, per rematar-ho amb una bibliografia per ...*los que deseen estudiar este problema.*

⁴<http://www.bne.es/es/Catalogos/HemerotecaDigital/>

El darrer article no està reproduït en l'hemeroteca digital de la Biblioteca Nacional d'Espanya.

De los Ríos va ser una de les ments més preclares de la seva època. Fill de la burgesia andalusa va estudiar en la mítica *Institución Libre de Enseñanza* de Madrid fundada pel seu oncle **Francisco Giner de los Ríos**. Allà va coincidir amb genis de la talla de **Salvador Dalí**, **Luís Buñuel** o **Federico García Lorca**, figures destacades del que va ser una segona edat d'or de la cultura hispana. Llicenciat en dret el 1901 va ampliar estudis a **París**, **Londres** i **Alemanya** fins doctorar-se una dècada després. Tot seguit guanyà la càtedra de *Derecho Político Español Comparado* de la **Universitat de Granada** on es traslladà a viure sense deixar d'acudir com a professor convidat a universitats d'arreu com la de **Columbia** a **Nova York** (1928), **Mèxic**, **Michocán** i **Puerto Rico** (1928-29), **Londres**, **Oxford** i **Cambridge** (1934) o **Sorbona de París** (1935)⁵. A **Granada** va continuar implicat en la vida cultural i si a **Madrid** va col·laborar amb les iniciatives d'**Ortega i Gasset** al nou destí ho farà de la mà de **Manuel de Falla i García Lorca** al que va acompañar en el seu viatge a **Nova York**. El retrobament amb el poeta va aprofundir l'amistat d'ambdues famílies i de fet, **Laura**, l'única filla de **Fernando de los Ríos i Glòria Giner de los Ríos** va contraure matrimoni a l'exili amb **Ramón** el germà petit de Federico - des de 1980 els dos matrimonis reposen junts en el cementiri civil est de Madrid-. L'estima de poeta per **Fernando i Glòria** va quedar palès als dedicar-los'hi el poema *El Romance sonámbulo* (1924) amb aquella famosa tornada *Verde que te quiero verde...*

El seu tarannà liberal i la seva voluntat transformadora el van portar a participar en política afiliant-se, el 1919, al **Partit Socialista**. Va conèixer destacats líders mundials com ara **Lenin** al que va entrevistar el 1920 tal com explica en el llibre *Mi viaje a Rusia* on recull la inquietant resposta sobre la llibertat del líder soviètic: Llibertat per a què? No és estrany que al tornar a casa s'oposés a l'entrada del **PSOE** a la **Internacional Comunista**. Com ha dit el poeta **Francisco Ayala**⁶:

...Don Fernando de los Ríos había nacido para ser, y lo era, básicamente un intelectual: un estudioso, un pensador, un profesor, un guía e incitador de conciencias -un predicador laico (pudiéramos decir)- que en tal calidad se acercaba, ¿cómo no?, opinaba e intervenía en los problemas político-sociales de su tiempo, prestando su autoridad a las causas o tendencias que juzgaba más acordes con sus convicciones profundas, o más próximas a ellas en el terreno de la práctica. Así él, como algunos varios intelectuales de primera fila (y pienso ahora también en otro de mis maestros-amigos, Luis Jiménez de Asúa), consideró adecuado y conveniente prestar su apoyo y sumar su nombre al entonces inmaculado Partido Socialista Español, cuya posición opuesta a la España oficial prometía llevar el país hacia condiciones políticas que fueran afines a los propios íntimos postulados éticos de aquellos hombres independientes...

L'adveniment de la **II República** (1933-39) el portà a ser ministre en tres carteres diferents: **Justícia**, **Institució Pública i Belles Arts i Estat**⁷. Des d'elles es van crear les **Misiones Pedagógicas**, es funda la **Universitat de Santander** i s'impulsa el llegendarí teatre universitari ambulant, conegit per **La Barraca** i a càrrec de **García Lorca**, per

⁵ Diccionario de Catedráticos Españoles de Derecho (1847-1943), Universidad Carlos III de Madrid.

El retrata que reproduïm de F. De los Ríos està tret de la web de la Universidad Complutense de Madrid i concretament de la galeria de Rectors.

⁶ F. Ayala, *Recuerdos de don Fernando de los Ríos*, El País, 4.09.1999.

⁷ A. M. Romero, *Fernando de los Ríos, un intelectual en el Gobierno republicano*, Diario Sur, 21.10.2017.

portar el teatre clàssic a tots els racons d'Espanya⁸. L'any 1936 va ser nomenat ambaixador als **Estats Units** per no regressar mai més a conseqüència del triomf del cop d'Estat militar després d'una terrible guerra civil (1936-1939). Com recorda **Octavio Ruiz-Majón**⁹ a la seva mort **Alvin Jhonson**, president emèrit de la **New School**, va publicar una carta al **The New York Times** lloant-lo com a pont entre dues grans cultures: l'anglosaxona i la hispana per acabar dient que: *fue uno de los pocos grandes hombres de nuestro tiempo*. A la talla intel·lectual que ressalta **Jhonson** podem afegir la grandesa humana que impressionar a **Ayala** al dir: *Fue hombre recto, honrado; fue un hombre bueno.*

De los Ríos devia haver visitat **Andorra** tal com es desprèn de la lectura dels articles però no hem trobat notícies sobre l'estada. En tot cas, La seva visió la va estructurar en set apartats que va dividir en els quatre articles. Així el primer va contenir: 1.- *El ambiente social de Andorra*. El segon: 2.- *La formación histórica*; 3.- *Los "Pariatges"*; 4.- *La base de la organización política hasta 1866*. El tercer: 5.- *La organización de los poderes del pueblo (a- Los Quarts; b- Las parroquias; c- El Consejo de los Valles)*. I finalment el darrer: 6.- *Presupuestos y medios económicos al servicio del Consejo*; 7.- *Limitación del poder constituyente del pueblo*.

En la primera entrega fa una aproximació a la realitat física i humana del país i la impressió es realment positiva:

...Así como no puede decirse que hay miseria, tampoco puede afirmarse que haya incultura, no es que, a semejanza de los países del Norte de Europa, sea inminentemente culto; pero el ambiente social es de tonalidad muy superior a la que entre nosotros es usual. Colocados entre dos Estados, y deseando utilizar uno u otro, según les convenga en cada momento, es lo frecuente que entiendan y aun hablen el castellano y el francés más o menos correctamente... Es el andorrano amable, atento, y aun cuando un viajero inglés ha dedicado un capítulo de su libro sobre Andorra a comentar su carácter reservado y su silencio pertinaz, yo estimo que esto debió tener por causa una sugerencia literaria del turista y una circunstancia individual: la de no poder hablar él con los del país...

Comenta que l'economia gira al voltat de la ramaderia i que la major part del terreny es dedica a la praderia alhora que incideix en l'elevat cost del terreny quelcom que s'ha arrossegit fins als nostres dies:

...la escasa producción del suelo, el valor en venta de éste es muy grande, y es muy natural que así ocurra, porque en el precio influye a menudo un factor psicológico que, tratándose de las tierras, suele ser en extremo sensible. La extensión de terrenos en comercio es en Andorra escasísima, y los hijos de allí no conocen valores más codiciados. Los mismos precios del arrendamiento son muy elevados...

Parla de la distribució de la població per gènere i nacionalitats. Dels 4.309 habitants diu que 224 són espanyols i, sorprendentment, només 2 francesos.

El segon article recull les hipòtesis sobre la independència del país i, concretament, la que opina que l'origen rau en la concessió per part del carolingis de terres

⁸ Sense autor, *Fernando de los Ríos, un socialista al servicio de la cultura*, El País, 27.03.1980.

⁹ O. Ruiz-Manjón, *Fernando de los Ríos. Un intelectual en el PSOE*, El Cultural, 7.09.2018.

d'aprisió, formula habitual per fixar la població en zones de condicions difícils. Després segueix el fil històric fins a la concreció del coprincipat:

...la lucha a partir de ese momento es entre la iglesia y la casa de Caboet; a una y otra pesa compartir el poder a Andorra; ambas desean la ilimitación en el ejercicio de la autoridad, y precisamente porque ambas la desean, se contrapesan y limitan una a otra. Esta circunstancia, la duplicitad de señores y el haber ido a incorporarse el título jurídico de uno de ellos a la Corona de Francia, es lo que ha salvado el Señorio de Andorra de la gran tormenta del siglo XVIII francés y siglo XX español...

Finalment comenta els canvis que va implicar la reforma de 1866, que creu inspirada en el moviment democràtic espanyol i a la que veu:

...llevada a cabo por gente irreflexiva, estableció el sufragio universal, gracias al cual el ciudadano interviene con intermitencias en la vida pública y administrativa: pero suprimió el órgano de acción permanente, de fiscalización continua y de educación ciudadana, formado por el común de vecinos, que es la arma germinal de la democracia directa. Por una contradicción no extraña, los reformadores, en vez de expurgar de vicios la organización tradicional, introdujeron una, que daba derechos, sí, a muchos que carecían políticamente de ellos, pero quitaba atribuciones a todos los ciudadanos...

El tercer capítol parla l'organització de l'Estat des de la supervivència dels Quarts després de la reforma de 1866, de les parròquies i del Consell General. En aquest cas fa una deliciosa descripció de Casa de la Vall que no podem més que reproduir:

...en un recodo de Andorra la Vieja, al borde de unas peñas agrias que forman el arranque brusco de una pendiente que se entrega al Valira en el hondo del valle, teniendo del otro lado unas laderas elevadísimas y muy bellas, cubiertas de un bosque espléndido, de lozano verdor, se alza, con aires de fortaleza, la Casa de Els Valls, la casa de los Valles, la en que tienen lugar las sesiones del Consejo general. Es un edificio del siglo XVI, oscuro, de piedra, coronado de aspilleras y barcabanas, y que ostenta en la portalada el escudo de Andorra y una fecha, tal vez la de la creación del edificio: 1850. El interior de la Casa de los Valles corresponde a su finalidad, es como una gran posada, con cocinas, cuadras, y en un piso alto un gran comedor. Sólo le sobra, para que por entero se le creyera una vieja masía, el salón de sesiones y la capilla moderna y de poco gusto de San Armengol, en que guardan las banderas de Andorra. El tener esa distribución interior la Casa de los Valles obedecía que en ella se aposentan los consellers cuando a celebrar los Consejos. Allí viven, y los gastos que se originan son de cuenta del Consejo general...

Fotografia de Casa de la Vall sense autor ni data trobada a l'Arxiu històric del COAC que ben podria ser similar a l'aspecte que va contempla Fernando de los Ríos el 1918.

En la quarta i darrera entrega es parla de les atribucions del Consell General i del funcionament del poder juridical per acabar amb una reflexió sobre el futur del país. Arran del desenvolupament que podien comportar futures centrals hidroelèctriques es pregunta qui té la potestat de fer les concessions: els Coprínceps o el Consells? i aquí sentencia:

...El documento dado por los señores en 1881 negando a los Valles el derecho de hacer concesiones administrativas, es un atropello, tanto más vituperable, cuando más seguro se halla de su impunidad; es un abuso de poder injustificable jurídicamente, e injustificado políticamente, y no será Francia ciertamente la que puede hallar argumentos en tal o cual variante del derecho señorial para negar a un pueblo un derecho que venía ejerciendo y que aspira a continuar ostentando, ni tampoco será el señor de Urgell quien se oponga a que Andorra disfrute de autonomía administrativa, sobre todo si llega a convencerse que al título sonoro de príncipe soberano de Andorra ni encierra Principado ni guarda para quien lo ostenta funciones soberanas, sino otras tutelares de más modesto rango...

En el centenari dels articles de **Fernando de los Ríos**, és bo recordar la seva figura, la bona impressió que se'n va emportar de nosaltres i, veure com, que hi ha coses que no han canviat massa.